

2017

Goese vesten 600 jaar

Van stadsverdediging naar stadsschoon

Expositie 5 oktober – 30 november

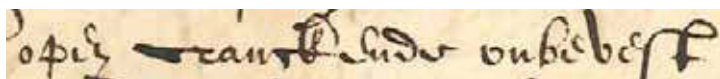
Afbeelding omslag: De 's-Heer Hendrikskinderenpoort, vermoedelijk door J. Bulthuis, eind 18de eeuw.

Hierboven: De belegering van Goes door de Geuzen in 1572, anonieme kopie midden 18de eeuw naar een verloren gegaan schilderij uit de 16de eeuw.

In 2017 viert Goes het 600-jarig jubileum van de vesten. Aanleiding voor allerlei evenementen rond de vesten het hele jaar door en ter afsluiting een expositie in het Stads kantoor. De veranderende functie van de vesten door de eeuwen heen wordt getoond aan de hand van documenten, afbeeldingen en archeologische vondsten. Van stadsverdediging naar stadsschoon.

1417

'Open, kranck ende onbevest'

Vesten, grachten, poorten, wallen, muren, bruggen, dat waren de uiterlijke kenmerken van een middeleeuwse stad, en de Goesenaars konden hiervan alleen nog maar dromen aan het einde van de veertiende eeuw. Het dorpsbestuur liep zich het vuur uit de sloffen om dat gewenste stadsrecht binnen te slepen. Goes was toen eigendom van de familie Van Blois, waarvan de laatste vertegenwoordiger Gwijde heette. Meermaals klopte het dorpsbestuur tevergeefs bij hem aan voor een stadsrecht. Na het overlijden van Gwijde in 1397 kwam Goes weer rechtstreeks in handen van de graaf van Holland en Zeeland. Graaf Albrecht van Beieren bemoeide zich met Goes, en uiteindelijk, onder diens zoon Willem VI, verkreeg Goes de zo begeerde status van stad in 1405; naburige plaatsen als Tholen en Reimerswaal lagen hierin tientallen jaren voor.

Boven: Graaf Willem VI van Beieren, detail van een gravure uit de 17de eeuw.

Onder: Gravin Jacoba van Beieren op 30jarige leeftijd. Kopie van een portret van Lambert van Eyck, 1432.

De jonge stad moest meteen gaan meedoen met de oorlogvoering van de graaf, en leverde gewapende manschappen en ambachtslieden voor diverse militaire acties. Door het onverwachte overlijden van Willem VI kwam diens dochter Jacoba in 1417 aan de macht. Diverse machtige lieden, zelfs haar tweede echtgenoot Jan van Brabant, betwistten haar het bezit van haar gebieden. Een soort burgeroorlog in episoden zou zich ontwikkelen tot 1428. Nog in 1416 hadden Goes en de overige Zeeuwse steden en de voornaamste ambachtsheren van Zeeland beloofd Jacoba in de toekomst als gravin te zullen huldigen. Dit was in een groot charter met wel twintig afzonderlijke zegels vastgelegd. Al een jaar later moest de gravin zich op oorlogvoering voorbereiden. Op een 'goodwill'-reis door Zeeland, waarbij zij zich door de steden als gravin

Plattegrond van Goes door Jacob van Deventer, ca. 1565, met rechts bijkaartje met stratenpatroon.

liet inhuldigen, probeerde ze zoveel mogelijk steun te krijgen. Daarvoor verleende ze her en der privileges, waarbij Goes vooraan stond. Bij haar komst naar Goes bevestigde Jacoba de bestaande privileges, en schonk ze het recht van een jaarmarkt. Enkele maanden later volgde het privilege dat Goes in staat stelde om de stad te omgrachten en van poorten en bruggen te voorzien. De datum van dit recht is 21 november 1417.

We kunnen ons voorstellen dat het stadsbestuur binnen enkele dagen met een of meer landmeters de stad rondliep, en piketpalen ging slaan waar de stadsgracht moest komen. Eigenaren van gronden konden een schadevergoeding verwachten. Een boomgaard die aan de zuidkant van de Goese kerk lag van de kanunniken van de priorij De Rode Cluse bij Brussel werd onteigend.

Diverse beslissingen van het stadsbestuur bepaalden voor honderden jaren de vorm van de stad. Men wilde zowel de bestaande zuid- als de noordmolen graag binnen de gracht hebben, zodat Goes een ietwat ovale vorm kreeg. De meestoof ten westen van de bebouwing stond ook op het verlanglijstje om binnen de gracht te brengen. Hierdoor kreeg de stad aan de westkant een groot onbebouwd terrein binnen de gracht. Voor twee-derde deel kwam er een muur rondom de stad te staan. Het resterende deel van de stadsverdediging bestond uit een wal. Voor het bouwen van vier stenen poorten waren veel stenen nodig. De poorten waren de Zuidpoort, de Koepoort, de Oostpoort en de Westpoort. Bij enkele poorten werd nadien een toren naast de tunnelvormige doorgang gebouwd. Aan de westzijde van de haven bouwde men, aan het begin van de latere J.A. van der Goeskade, een houten poort.

Vermoedelijk de eerste keer dat de kersverse stadsverdediging van Goes op de proef werd gesteld, was toen in 1425 Lodewijk van Montfoort en Floris van Haamstede, twee edelen uit het kamp van de geteisterde gravin Jacoba, naar Zuid-Beveland kwamen om namens haar de banden met Reimerswaal en Goes aan te halen. In Reimerswaal schaarde men zich achter Jacoba. In Goes echter was een groep die onder leiding van baljuw Wolfert van de Maalstede stond, niet genegen haar nog te steunen. De beide edelen van Jacoba brachten een onbekend aantal soldaten in het geweer buiten de stad. De Goese baljuw op zijn

Afbeelding hierboven:
Linksboven: de stad Goes
aan de Oosterschelde, met
onderaan de Westerschelde.
Detail van een proceskaart,
ca. 1500.

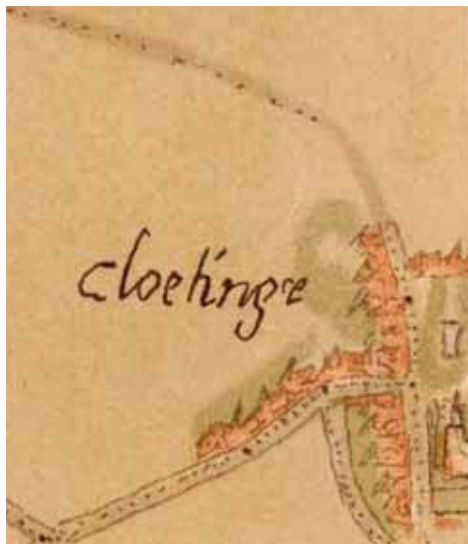
Afbeelding rechterpagina:
Het westelijk deel van het
dorp Kloetinge omstreeks
1565, detail van de
stadplattegrond van Goes
door Jacob van Deventer.

beurt, ook niet kinderachtig, was in staat om driehonderd man uit zijn Bevelandse ambachten te mobiliseren. In of bij Goes troffen beide groepen elkaar, waarbij die van de baljuw hun opponenten tot de aftocht kon dwingen. Pikant is dat de vrouw van baljuw Wolfert van de Maalstede Maria van Haamstede was, een verwant van Floris van Haamstede die namens gravin Jacoba kwam. De schade aan poorten en muren zal snel weer zijn hersteld.

Toen Jacoba uiteindelijk Filips van Bourgondië als haar opvolger moest erkennen in 1428, stond Goes er financieel slecht voor. De Goese deelname in de veldslag bij Brouwershaven in 1426, waarbij Jacoba met haar derde, Engelse, echtgenoot tegen de Bourgondiërs had gevochten, had veel geld gekost. Goes had met de Bourgondiërs tegen Jacoba's troepen gevochten. Ook waren er nog vele openstaande rekeningen van de aanleg van de vesten. Veel inwoners begonnen Goes te verlaten om niet voor de kosten te hoeven opdraaien. Snel bedacht Filips van Bourgondië een regeling, waarbij vertrekkende Goesenaars hun bijdrage aan de openstaande rekeningen eerst moesten voldoen. Daarbij had de stad al meteen profijt van de stadsvesten: vluchtelingen konden niet meer ongemerkt vertrekken nu ze door een poort langs waakzame stadsambtenaren moesten gaan.

Bij het graven van de gracht aan de oostzijde van de stad hadden de gravers een meevaller. Hier lag het restant van de oorspronkelijke kreek de Korte Gos, waaraan Goes zijn naam dankt. In dit moerassig gebied kon de Oostvest worden gegraven. De krappe grens met Kloetinge was dan weer wel een lastig probleem. Veel ruimte werd de Goesenaars

niet gegund door de oostelijke bureu. De stadsgrens hield op aan de landzijde van de Oostvest, en geen duimbreedte verder. De Oostsingel en de Voorstad waren terreinen waar de stad niets over te zeggen had: dit was Kloetinge. Deze grens was als parochiegrens vastgesteld in de twaalfde eeuw, toen de nieuwe parochies Goes en Kloetinge tot stand waren gekomen. Het geluk was met Goes toen een deel van Kloetings grondgebied te koop kwam in 1444. De stad kocht honderd gemeten grond, een smalle strook langs de hele oostgrens en de Oostvest. Het duurde lang voordat Goes echt deze strook grond als eigendom kon gaan gebruiken. Er heerste veel onwil bij de verkopers, de heren van Borssele, en het Kloetingse dorpsbestuur. Het gevolg was dat er een soort van wetteloosheid ontstond aan de Voorstad, die ook binnen die honderd gemeten lag. Boeren met koopwaar, reizigers en passanten liepen het gevaar door Kloetingse boeven te worden uitgeschud als ze over de Voorstad liepen. Filips van Bourgondië was woest, en stuurde een scherpe vermaning aan de Goese baljuw in 1450, om hiertegen op te treden. Pas in 1472 was alles geregeld. De bewoners van de Voorstad werden zo in één klap Goesenaars. Hun dertigtal namen staan in het poortboek van de stad. 's Avonds waren ze nog als Kloetingenaar naar bed gegaan, 's morgens stonden ze op als Goesenaar, wat toch een heel ander gevoel moet zijn geweest. Vooral omdat ze nu de stedelijke belastingen mee moesten betalen.

In de jaren zeventig van de vijftiende eeuw werden twee op dat moment bestaande schutterijen, die van Sint Joris met de voetboog, en die van Sint Sebastiaan met de handboog, meer actief ingeschakeld bij de stadsverdediging. Ook zocht het stadsbestuur naar de beste manier om

de ambachtsgilden in te zetten. In 1478 verdeelde men de stad in vier kwartieren, die alle onder commando van een hoofdman kwamen te staan. Alle poorters die in een van de kwartieren woonden, moesten dienst doen onder hun hoofdman, en ze moesten wapentuig, harnassen en helmen aanschaffen. Een vijand liet zich niet zien dat jaar, zodat de poorters konden volstaan met wachtlopen.

Enkele jaren later regelde het stadsbestuur de stadsverdediging enigszins anders, maar nog wel op basis van de indeling in stadskwartieren. Uit het stadsbestuur werd per kwartier een overhoofdman aangesteld, met onder zich vier kwartiermeesters. De vier kwartieren werden nu bemand met leden van de elf ambachtsgilden. Blijkbaar kon je beter een compleet gilde commanderen, dan een onsaamhangende groep stadsbewoners die toevallig in hetzelfde kwartier woonden. De stad stelde geschut ter beschikking; elk gilde kreeg een vijf- of tiental haakbussen in gebruik, al naar gelang de grootte van het gilde.

Rond 1488 bouwde men aan de stadsmuren een handvol torens, bedoeld voor de opslag van wapens en munitie, en ook om vandaaruit de aanvaller te kunnen bestrijden. Het waren ten eerste de Sint Sebastiaanstoren die aan de Westvest stond bij wat tegenwoordig het Kolveniershof heet, ten tweede de zogenaamde Grote Toren aan de Westvest achter het Kruisbroedersklooster, ten derde de Pijntoren aan

Tekening van een gedeelte van de stadsmuur aan de oostzijde van de stad, teruggevonden bij graafwerkzaamheden in 1839.

de Oostvest waarnaar de Pijntorenstraat is genoemd, en tot slot de Weverstoren die aan de oostkant van de stad op een onbekende plaats stond. In 1488 werden gedeelten stadswal, van toren tot toren en van poort tot poort, verdeeld over de elf ambachtsgilden. Ook werd toen tijdelijk een grote nachtwacht opgericht, waarin vrijwel alle mannen van de stad om beurten moesten dienen. Alleen jongens onder de twintig, en grijsaards van boven de zestig werden vrijgesteld. Speciaal het stadhuis moest worden bewaakt. Vanuit de toren hielden verspieters de omgeving en het vaarwater in de gaten. Iedereen moest ofwel actief dienst doen, ofwel meebetalen aan de onkosten. Arme weduwen mochten in groepjes van drie een wapendrager financieren, rijke weduwen hadden geld genoeg om per persoon één man te bekostigen. Schutters met hand- of voetboog bewaakten in tweetallen de stadspoorten overdag. Het stadsbestuur had een luncharrangement voor hen geregeld. Om de beurt mocht men thuis gaan eten. Een half uur voor de vloed in de haven op zijn hoogst was, moesten een hek en boomstam die in de haven lagen, worden geopend zodat schepen in en uit konden varen. Binnenkomende schepen van een onbetrouwbare herkomst werden van kiel tot kraaiennest uitgekamd.

Zilveren zegelstempel met het stadswapen van Goes, ca. 1405.

De meeste gefortuneerde Goesenaars hadden hun kapitaal geïnvesteerd in de zoutindustrie, die zich aan beide zijden van de haven manifesteerde. Je zou het tegendeel verwachten, maar in 1491 besloot het merendeel van het stadsbestuur en de rijke inwoners dit industriegebied niet met bolwerken te beveiligen. Dat moest het gilde van de pannelieden zelf maar doen, waartoe deze ondernemers niet bereid waren. In de tijd van de Geuzen zou de stad voor dit kortzichtige beleid de tol betalen.

In de periode tot 1572 zou de stadsverdediging regelmatig worden verwaarloosd. De vesten slibden gedeeltelijk dicht en verloren dan veel van hun militaire functie. In tijden van opstanden in Vlaanderen, of dreigende landingen door Engelsen of Fransen, wist het stadsbestuur

De Oude Havenpoort
(rechts) en de
Oostpoort, 1630.

niet hoe snel alle gebreken aan de stadsdefensie moesten worden hersteld. Belegeringen van Goes bleven echter achterwege. Zodra de dreiging week, sloop het verval weer binnen. De verwaarlozing uitte zich in de bouw van huisjes, loodsen en schuurtjes tegen of in de wallen. Ook ging men in kruittorens en

in poorten wonen. Eendenhokken werden aan de waterkant gebouwd. Ook op andere manieren werden de vestingwerken misbruikt. De inhoud van beerputten, waar archeologen nu van likkebaarden, moest buiten de Oostvest bij het Gasthuis worden gestort. Vaak dumpte men het menselijk afval natuurlijk in de stadsgracht zelf. Lozing van vervuild water betekende een aanslag op de kwaliteit van het brakke, zoete of zoute water in de veste. Dit was een oud euvel. Al in 1471 bleek dat lakenververijen in de stad het water van de vesten vervuilden. Het schuttershof van Sint Joris aan de Kreukelmarkt bevond zich toen binnen een gracht die met de veste in verbinding stond. Bij het schuttershof stond ook de school, en eveneens in de buurt bevond zich de lakenververij van Klaas de Knopper. Het afvalwater van De Knoppers bedrijf veroorzaakte een dermate doordringende stank van het water in de schuttershofgracht, dat een hoge gast van de Jorisschutters, Filips bastaard van Brabant, niet meer kon schieten en walgend zijn kruisboog terzijde wierp. Bij nader inzien vond het stadsbestuur de stank ook voor de schoolkinderen te veel van het goede. De Knopper werd gedwongen een afvoerbuis naar de stadsveste te leggen, waar het water blijkbaar minder kwaad kon.

Geen verwaarlozing maar overstroming zorgde in 1530 voor het instorten van de Zuid- of Ganzepoort. Jarenlang lag deze er als een ruïne bij. De houten poort naar de Westzelke, het gebied met zoutketen ten westen van de stadshaven, verdween zo'n vijftig jaar later, toen in 1554 dat deel van de stad afbrandde.

1572

Spanjaarden en Geuzen

Pas de dreigende ontwikkelingen na de Beeldenstorm elders in 1566 deden het stadsbestuur beseffen dat er veel te herstellen was aan de vestingwerken. Grachten werden energiek uitgediept, de twee vervallen poorten werden provisorisch hersteld, evenals muren die afgebrokkeld waren. In 1569 werd de helft van het vendel van kapitein Benedict Foghel in Goes ondergebracht, als onderdeel van de troepenmacht die Alva samenbracht tegen de geuzen van Willem van Oranje. Onder meer de stadspoorten werden door de soldaten betrokken. Verder werden ze in de stad ingekwartierd, bijvoorbeeld in het gasthuis en vermoedelijk ook in het vanaf 1573 leegstaande Slot Oostende. Ook in de Bevelandse dorpen werden Spanjaarden gehuisvest. Aanvankelijk waren de verhoudingen tussen de bevolking en de militairen niet de slechtste. Ze kwamen echter nooit alleen, altijd trokken er ook grote groepen vrouwen en kinderen met de beroepssoldaten mee, die ook allemaal onderdak en eten moesten krijgen. Al snel begonnen de spanningen op te lopen, ook al doordat de Geuzen steeds brutaler werden. In 1572 nam de spanning enorm toe. De Geuzen kregen de eerste steden in handen. Meer Spanjaarden werden naar Goes gestuurd. Hun bevelhebber was Isidro Pacheco en hij preste de stadsbewoners om met graafgereedschap de wallen te versterken, steeds één dag per week. Het aantal soldaten in de stad liep op tot zo'n achthonderd man, ongerekend de vrouwen en kinderen.

Na enkele eerdere invallen en strooptochten van de Geuzen op Zuid-Beveland begon eind augustus 1572 een formeel beleg van Goes door de Geuzen, dat tot 21 oktober zou duren. De verdedigingswerken

Midden boven:
Belegering van Goes door de
Geuzen in 1572, detail van
een tekening uit het midden
van de 18de eeuw naar een
verloren gegaan schilderij uit
de 16de eeuw.

Hierboven:
Impressie van gevechten
bij een stadspoort tussen
Geuzen en Spanjaarden in
het begin van de Opstand,
illustratie uit de 19de eeuw.

Rechts:
Cristobal de Mondragon,
de bevelhebber die in 1572
met een groot Spaanse
leger vanuit West-Brabant
het Verdrongen Land van
Zuid-Beveland oversteekt
en onverwachts de Geuzen
voor Goes aanvalt.

waren op dat moment nog niet sterk. De muren hadden geen borstweringen, de poorten rammelden en de vesten waren veel te smal en te ondiep. De Spanjaarden waren echter goed gedrield, terwijl de Geuzen zeer slecht waren georganiseerd. De meeste druk kwam op de 's-Heer Hendrikskinderenpoort te liggen en op de Havenpoort aan het begin van de latere J.A. van der Goeskade. Alle zoutketen werden platgebrand, een lot dat ook een brouwerij aan de Voorstad trof. De Geuzen slaagden er niet in Goes te veroveren. Bij een uitbraak namen de Spanjaarden zeven Geuzen gevangen, die aan de stadsmuur werden opgehangen. Als represaille hingen de rebellen drie priesters afkomstig uit Bevelandse dorpen op. Een ontzettingsleger van drieduizend man van commandant Mondragon viel de Geuzen eind oktober in de rug aan, waarna de aanvallers werden verdreven. Bij een dreigende nieuwe inval eind 1572 moesten de Goesenaars weer verplicht graafwerk verrichten aan de wallen. Herhaaldelijk nam de volgende jaren de dreiging van een Geuzenaanval toe, vooral omdat ze in het omliggende deel van Zeeland steeds meer terrein wonnen. Nog in 1575 liet Pacheco een verwoest bolwerk bij de 's-Heer Hendrikskinderenpoort herstellen. De jaren 1572-1576 heerste een gruwelijke terreur op Zuid-Beveland, waarbij zowel invallende Geuzen als plunderende Spanjaarden het leven van de boerenbevolking ondragelijk maakten. In 1573 arriveerde een schip in de haven van Antwerpen, vol met vrouwen en kinderen uit Goes, die de onderdrukking door de Spanjaarden in Goes waren ontvlucht. Na onderhandelingen trokken de Spaanse troepen eind 1576 en begin 1577 vrijwillig weg om in het rijkere zuiden hun achterstallige salaris bij elkaar te stropen.

1650

Vrede

Goes verklaarde zich nu voor de Opstand en Oranje. Eén jaar later kreeg de stad een verlate Beeldenstorm te verwerken. Net als de stadsverdediging lag het kerkinterieur in puin. Het duurde enkele jaren voordat werk werd gemaakt van het vernieuwen van de verdedigingswerken. Rond 1585 kregen deze vaste vorm. De hele haven zou nu deel worden van de fortificatie. Ingenieurs trokken door de jonge Republiek om overal de verdedigingswerken rond nieuwe steden te ontwerpen. Voor Goes waren dat Pieter Timmerman, Adriaen van Alkmaar en Johan van Rijswijk. Prins Maurits boog zich persoonlijk over de plannen voor Goes, hij maakte aantekeningen op een tekening van een van de ingenieurs. In 1589 kon het startsein voor de werkzaamheden worden gegeven. Pieter Claessen lantmeter was drieëntachtig dagen bezig met het uitzetten van de nieuwe werken. De eerste vernieuwingen waren het bouwen van twee forten aan de ingang van de haven, en schansen tussen deze forten en de stad. Zodra men begon ontstonden er problemen. Vaak was de ondergrond te slap om grote zandmassa's te kunnen dragen, verzakkingen van de wallen waren het gevolg. Voor de kilometers lange schans aan de westzijde van de haven werd de Geldelozedijk, die overbodig was geworden, afgegraven. De nieuwe stadspoorten kwamen op iets andere plaatsen te liggen dan hun middeleeuwse voorgangers, omdat de grachten veel breder werden. Een deel van de Voorstad werd gereconstrueerd en de straat moest belangrijk worden opgehoogd. Ook bij het ravelijn aan de Koepoort was dit het geval omdat de gracht leeg dreigde te lopen.

De stad Goes gezien vanuit het noorden, met de havenschanzen, 1696, uit de Chronyk van Zeeland door Smallegange.

Regelmatig bivakkeerden de ingenieurs van Oranje in Goes, in deze begintijd vooral ingenieur Johan van Rijswijck. Soms reisde Albert Joachimi naar Middelburg om met Van Rijswijck te overleggen als hij daar verbleef. Beiden reisden in 1589 naar Den Haag om zich met prins Maurits over de kaarten van Goes te buigen en de beste vorm voor de werken te bepalen. In het archief van de stad bevindt zich een bestektekening van Van Rijswijck, die op 4 maart 1589 door Prins Maurits is beschreven. De aanleg van de stadsverdediging van Goes was het belangrijkste onderdeel van een integraal plan dat de beveiliging van Zuid-Beveland regelde. Onderdeel van het plan was het bouwen van uitkijktorens op de zeedijken rondom het hele eiland, de zogenaamde redoutes. Verder werden diverse dorpen aan de zuidrand van het eiland echte garnizoensdorpen, waar beroepssoldaten werden ingekwartierd. Aan de oostkant van Zuid-Beveland kwamen diverse forten tot stand, zoals het bolwerk bij Oostdijk dat er al lag in 1572, en het noordoost- en zuidoostfort bij Krabbendijke. Omdat er in het Verdrongen Land van Zuid-Beveland brede bevaarbare kreken lagen, waar de vijand zich soms op vertoonde, waren deze forten noodzakelijk. Al in 1597 werd bij het Bevelandse dorp Valkenisse, overstroomd in 1682, een bolwerk bij Keizershoofd gebouwd. Later, rond 1630, zou hier een compleet nieuw fort verrijzen. Het strategisch plan was, om bij een landing van de vijand diens troepen zoveel mogelijk op te houden, zodat Goes zich gereed voor een beleg kon maken. De stad moest tot elke prijs behouden blijven totdat hulpstroepen uit de rest van de Republiek zouden

Midden boven:
Manuscriptkaart van de verbeteringen van de vestingwerken van Goes, 1589, met aantekening ondertekend door Prins Maurits van Oranje: Maurice de Nassau.

Hiernaast:
De stad Goes gezien vanaf de westkant, door Bouttats, 17de eeuw.

toesnellen. Als gevolg van deze aanpak werden de Bevelandse dorpen verplicht om mee te betalen aan alle bouwwerken, vooral aan de bouw van de Goese verdedigingswerken. Jaar in jaar

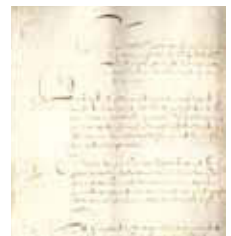
uit werden belastingen geïnd voor dit enorme karwei. Aan het einde van de zestiende eeuw, en tussen 1620 en 1630, beleefde de stad perioden van grote bouwactiviteiten aan de stadsverdediging. Gigantische graafwerkzaamheden vonden plaats, het verstevigen van oevers met krammatten, het bouwen van houten funderingen onder muren, het op hoogte brengen van aarden wallen, het bouwen van nieuwe poorten, het heien van palen, het plaatsen van palissades, het aanvoeren van bouwmaterialen waaronder astronomische aantallen bakstenen, het lossen van al deze materialen, het moet in de stad en het buitengebied hebben gewemeld van de werkmensen die voor langere tijd hier verbleven.

Kort na 1600 was men behoorlijk opgeschoten. De werkzaamheden kwamen stil te liggen. De noodzaak voor de verdedigingswerken nam tijdelijk af omdat het Twaalfjarig Bestand in 1609 van kracht werd. Toen dit afliep en er geen zicht op vrede was, inspecteerde ingenieur David van Orlens de stand van zaken. Hij maakte een lijst van verbeterpunten en zou de komende jaren nauw betrokken blijven bij de verbeteringen. De nieuwe Ganzepoort, het mooiste onderdeel van de hele stadsverdediging, werd vanaf 1623 gebouwd naar een tekening van metselaar Jasper Verduyst. De versieringen in witte arduinsteen werden geleverd door Jan de Moulin, de Antwerpse steenhouwer, die toen bijna voortdurend in de stad verbleef. Tegelijkertijd werd er volop gebouwd

aan drie nieuwe schuttershoven, en oh ja, de kerk brandde ondertussen ook nog even af, in 1618.

In 1619 werd een nieuwe Ganzepoort gebouwd, waarvoor een houten brug over de gracht kwam te liggen, de voorganger van de Stenen Brug. Ook kwam een nieuwe poort aan de haven gereed, de zogenaamde Waterpoort. Deze bevond zich tussen de J.A. van der Goeskade en de Kleine Kade. Deze poort werd nog extra beveiligd met een ronde toren. Pech was dat de gemetselde boog van deze havenpoort in 1622 instortte en vernieuwd moest worden. Verderop naar het westen kwam een tweede ronde toren tot stand, die in de jaren 1970 van onder een hoop aarde tevoorschijn kwam bij de aanleg van het Molenplein. Nu heet dit het Bastion. Dit is geheel binnen een woonwijk komen liggen. Aan de oostzijde van de haven bevond zich al het vierkante

Hierboven:
'Memorie' van vestingingenieur David van Orlens met adviezen voor de verbetering van de Goese stadsverdediging, 1619.

Links: Goes door David van Orlens, met zijn suggesties voor verbetering van de stadsverdediging, 1619.

De haven van Goes gezien vanuit het noorden, met rechts vooraan de Nieuwe Havenpoort, gravure ca. 1790.

bolwerk de Engelenburg, dat een onderdeel van de Oostpoort was. Dit werd nog verder versterkt. Tijdens het werk stortte in 1621 een deel van een muur in en vonden diverse arbeiders de dood. De arbeiders die de lijken van hun collega's vanonder het zand haalden, ontvingen van de stad een fooi voor dit afschuwelijke werk. Aan de Engelenburg werd nog een kleine poort aan het begin van de latere Albert Joachimikade gebouwd, de Bleekveldsepoort. Een merkwaardige naam, omdat hij toegang gaf tot het haventerrein met zoutketen en meestoven, en blijkbaar ook bleekvelden. In de negentiende eeuw zou hier een touwslagerij worden gevestigd. Ook de Oostpoort werd in 1621 vernieuwd. Op de oude wallen stond her en der uit de Spaanse tijd het geschut, in meer of minder onttakelde staat. Dit schiettuig sleepte men van hot naar her om de nieuwe wallen te kunnen aanleggen. Voordat nieuwe kanonnen konden worden herplaatst, moest er eerst een zware houten vloer worden aangelegd in de aarde van de wal. Pas nadat de grond ingeklonken was, konden de kanonnen op hun nieuwe plaats worden gesleept. Regelmatig moesten wielen en assen van de affuiten worden vernieuwd. Bovenop de wallen kwam een aarden borstwering te liggen, die met graszoden werd belegd. Uitspoeling van grond zou dan minder plaatsvinden. Tijdens de droogte van 1622 moesten deze zoden met water worden begoten. In de jaren 1626-1628 vond de aanleg van de nieuwe forten bij de ingang van de haven plaats; in hun oudere vorm voldeden deze blijkbaar niet.

Met de aanleg van de Nieuwe Hoofdpoort in 1637 aan het uiteinde van de latere J.A. van der Goeskade waren de vestingwerken voltooid.

Bijzondere objecten waren diverse dosdanes, ezelsruggen: gemetselde muren in de gracht met een steile bovenkant. Alleen een acrobaat kon daarover lopen; een soldaat met musket, laadstok, vorkstok, kruitpatronen aan een bandelier, kogels, helm op, borstkuras etc. kreeg dit niet voor elkaar. De ezelsruggen her en der in de grachten dienden om het water in de gracht vast te houden. Zo kon er geen water uit de Zoute Vest naar het meer zoete of brakke vestwater stromen. Op de ezelsrug bij de 's-Heer Hendrikskinderenpoort was bovendien nog een zogenaamde monnik gebouwd, een rond torentje dat het beklauseren van de zogenaamde Stenen Beer onmogelijk maakte. Wij zouden ons er niet meteen thuisvoelen: de wallen waren nog kaal. Elke boom of gebouwtje zou een eventuele vijand mogelijkheid voor dekking kunnen bieden en dat moest worden voorkomen. Daarom is het merkwaardig dat al in 1616 Marinus Jacobsz. Boom vergunning kreeg om een deel van de stadswal achter het voetbognhof met wijngaard te beplanten, zoals ook de wijngaard van Willem Jacobsz. Braingendijck daar lag. De planten waren vermoedelijk snel te rooien als er een beleg zou dreigen.

Zodra de dreiging van een beleg na 1648 verdween, werden de wallen snel beplant. Hout is een winstgevend product, en de wallen konden ruim worden beplant. Zo ontstonden fraaie wandelgebieden rond de stad. In het gedicht De Goese Meikrans uit 1680 prees de dichter de ligging van Goes:

*Mijn lucht aengenaem en fris d'Soetste
van gantsch Zeelant is
En mijn wal het schoonste schoon
Spant in Nederlant de kroon
Hier hoort men de nagtegael
Met een aengename tael.
Mees, 's distelvinks brom en deun
Gins weer musch, cijs, leeuwrick, kneun
En de koekoek giert en fluit
Mee hier onder 't out geluit.
't Pluimgedierte huppelt, springt
Schel den wandelaer toezingt.*

Minder idyllisch was het beleg van de stad door de eigen stadhouder Willem III in 1692. Hij vond dat het stadsbestuur zijn vertegenwoordiger, de baljuw, teveel beknotte in zijn activiteiten. Na de verkiezing van een nieuw stadsbestuur op 21 juni 1692 raakten de gemoederen dermate verhit, dat Willem III een troepenmacht van zevenhonderd man naar Goes liet varen. De toegang tot de stad werd hen geweigerd, zodat een beleg begon. Borstweringen die waren ingezakt, werden snel weer opgeworpen. Af en toe vonden schermutselingen plaats, bijvoorbeeld toen een groepje burgers met een bootje over de Westvest wilde varen. De soldaten schoten op hen, waarna ze spoorslags omdraaiden. De koeien van boeren die in de stad woonden, stonden hartverscheurend in de Poel te loeien. Af en toe kon iemand de stad verlaten door 's nachts de gracht over te zwemmen. Zo konden nieuwtjes naar de stad worden overgebracht. Ondertussen kwamen meer troepen van de stadhouder naar Goes. Na een beleg van elf dagen ging het stadsbestuur door de knieën en liet het de soldaten in de stad. Ondanks afspraken vooraf kregen alle burgers twee soldaten ingekwartierd in hun huis. De meest opstandigen in het stadsbestuur kregen de doodstraf; later werd die omgezet in levenslange verbanning. Toen Willem III in 1702 overleed, keerden de bannelingen kort daarop terug naar Goes en konden ze bij nieuwe verkiezingen hun oude plaatsjes weer innemen.

Aan de stadsverdediging werd in de achttiende eeuw niets meer gemoderniseerd. Alleen houten bruggen die bij sommige poorten lagen, moesten regelmatig worden vernieuwd. De ligging van Goes ver van de conflictgebieden in de Oostenrijkse Nederlanden maakte dit overbodig, alleen in 1747 werd in allerijl van Goes weer een militaire stad gemaakt. Her en der werden soldaten ingekwartierd, en noodhospitalen in gereedheid gebracht. Het Manhuis en slot Oostende, dat net door de familie Van der Goes in de etalage was gezet, werden hiertoe door de Raad van State ingericht.

1900

Wandelen en werken

Het stadsbestuur kreeg nog een doodsschrik te verwerken toen in de Franse Tijd werd overwogen om van Goes weer een vestingstad te maken. Het stadsbestuur dat luchtspiegelingen kreeg van een stad die bij een beleg zou worden beschoten, wist niet hoe snel ze naar Den Haag moesten om dit onzalige plan om zeep te helpen. Dit lukte, en Goes werd afgevoerd van de lijst van vestingsteden. Vlissingen onderging het droevig lot van een verwoestende beschieting in 1809 bij de landing van de Engelsen. Er was dan ook geen beletsel om in het midden van de negentiende eeuw de stadspoorten te gaan afbreken. Ook de meest monumentale, de Ganzepoort, viel onder de slopershamer. Alleen de Ganzepoortbrug, de Stenen Brug die rond 1660 van hout in steen was herbouwd, bleef bewaard. Na sloop van de poorten volgde het dempen van delen van de vesten om nieuwe wegen aan te leggen. Het afgraven van gedeelten wal en het dempen van grachten bleek een ideale werkverschaffing voor werklozen. Op meerdere plaatsen ontstonden fraaie plantsoenen op gedempte stukken gracht. In 1907 werd een eilandje in de Oostvest aangelegd. De beide ravelijnen, eerder met bedrijfsgebouwen en molens bebouwd, werden nu met woningen volgezet. Bovendien werd op het ravelijn De Grenadier de gereformeerde Westerkerk gebouwd, op ravelijn De Groene Jager rijkskantoren en een school.

Op deze tekening van de noordwestzijde van de stad is het dichtgeslibde restant van de stadsgracht ('Oude Moolwater') nog slechts een sloot breedte. Tekening J. van 't Westeinde, ca. 1850.

Linksonder: De gracht van de Westerschans aan de weg naar Wilhelminadorp wordt in 1845 achtereenvolgens aangeduid met 'modder, modderpoel, slikken en tuintje'.

Midden: De eenvoudige Bleekveldsepoort is rond 1850 niet meer dan een hek.

Rechts: ontwerp voor het dammetje, dat door de gedempte Zoute Vest tussen de Westwal en de Westsingel loopt, 1899.

Aan molens is in Goes geen gebrek in het midden van de 19de eeuw. Op dit schilderij van Geerard Braam staan van links naar rechts: De Vijf Gebroeders, De Eendracht, De Koornbloem, De Hoop.

De bekende Haarlemse tuinarchitect Leonard Adriaan Springer (1855-1940) verandert de wat rommelige beplanting van de stadswallen in fraaie stadsparken. De vele olmen, iepen en populieren ruimen in opdracht van Springer het veld. Hij ontwerpt in diverse steden de beplantingen van wallen, waarbij hij gebruikmaakt van de dan populaire Engelse landschapstijl. De belangstelling voor de natuur begint dan bij veel mensen sterk toe te nemen. Belangrijke kenmerken van deze stijl zijn de variatie in soorten en het verrassingseffect. De aanzet om de Goese wallen van een nieuwe beplanting te voorzien komt van gemeentebouwmeester F.G.C. Rothuizen, die in 1919 de eerste ideeën ontwikkelt en Springer uitnodigt. Op dat moment zijn er veel werklozen in de stad, die met het werk op de wallen voorlopig aan een boterham worden geholpen. De opbrengst van de verkoop van de oude bomen bedraagt het dubbele van wat de plannen van Springer kosten, zodat er geen financiële belemmeringen zijn. De firma wed. P. de Jongh, boomkwekers te Goes, levert een grote variëteit aan bomen en struiken. In de nieuwe bouwplannen die na de Eerste Wereldoorlog aan de oostzijde van de stad tot ontwikkeling komen, komen eveneens diverse fraaie plantsoenen tot stand. De vereniging van vogelliefhebbers 'Onze Gevleugelde Zangers' spant zich in om in de parken een groot aantal nestkastjes te plaatsen. De Westwal is met meer traditionele bomen beplant, terwijl de Oostwal een rijker assortiment van bomen en struiken kent. Door ziekten moet in 1927 in het bomenbestand worden ingegrepen, en ook nu weer is Springer de gemeente Goes van dienst met een plantadvies. Het planten vindt in 1928 voor een deel door de Goese jeugd plaats tijdens een 'boomplantdag'. De laatste keer dat Springer te hulp wordt geroepen is in 1931, als een plantsoen op de Oostwal bij het vroegere Gasthuis moet worden ingeplant. Hiervan is niets overgebleven, nu is dit het parkeerterrein Oostwal bij de bibliotheek. Ondanks de vele nieuwe wegen, de schade tijdens de Tweede Wereldoorlog, en de veranderde inzichten op beplantingen, is veel van de ideeën van Leonard Springer in de Goese stadswallen bewaard gebleven.

2017

Groene schil

De periode 1900-heden veranderde er veel aan de contouren van de binnenstad. Aan de zuidzijde werd al rond 1870 een deel gracht gedempt om een weg naar het nieuwe station te kunnen aanleggen. De wijde omgeving van de Koepoort werd daarna eveneens gedempt. Beide ravelijnen aan de westzijde, oorspronkelijk eilandjes in het water, raakten met de binnenstad verbonden. Aan de noordwestzijde ('Goes-noord') verdween de stadsgracht onder straten en pleinen, evenals aan de noordoostkant ('parkeerterrein Oostwal').

Ravelijn De Grenadier, waar in 1650 al een molen stond, werd omstreeks 1930 volgebouwd met de gereformeerde Westerkerk en een woonwijkje. Een klein deel van de Westvest blijft hier gehandhaafd. Op de gedempte gracht daarnaast ontstonden het busstation en parkeerterrein Koepoort. Houtfabriek La Vitesse, aan het Bekhof, had vergunning om boomstammen in de Westvest te bewaren voordat ze werden verzaagd. Rond 1960 bouwde men een verzamelgebouw voor allerlei agrarische organisaties, het Landbouwcentrum.

Luchtfoto van Ravelijn De Grenadier, ca. 1970.

Van boven naar beneden:
De Westsingel met balken
van houtfabriek La Vitesse,
ca. 1900, de kop van de
Westwal, ca. 1900, Oostvest
tijdens Koningsdag, ijspret
op de Oostvest, ca. 1990.

Aan een deel van de Oostsingel kwamen kort voor en na 1900 rijk geornamenteerde woonhuizen te staan. Op het noordelijkste puntje van de Westwal staan huizen van enkele decennia vóór 1900.

Streng winters leveren steeds oud-Hollandse wintergezichten op. De vesten vormen tegenwoordig het decor voor uiteenlopende activiteiten, zoals de vrijmarkt tijdens Koningsdag.

De Stenen Brug, gebouwd rond 1660 in plaats van een houten brug, vormt het enige restant van de stadspoorten. De ijzeren leuning zijn authentiek en geleverd door de Amsterdamse ijzergieterij Trip, die ook veel kanonnen voor de oorlogsschepen van de Republiek maakte.

Met de opkomst van de fotografie ontstonden er veel foto's van de wallen en singels van Goes. Vanaf de Oostsingel bood rond 1900 de Oostwal en het koor van de Grote Kerk een fraai uitzicht. Vanaf de Jacob Valckestraat waren in die tijd de beide kerken achter de Keizersdijk duidelijk zichtbaar. Nieuwe bebouwing op de wal zou de kerken later deels aan het zicht onttrekken. In 1907 legde de gemeente speciaal voor de watervogels midden in de Oostvest een eilandje aan. De gereformeerde Westerkerk op Ravelijn De Grenadier stond aanvankelijk nog in een parkachtige omgeving van de Westwal. Slechts een klein deel is hier nog van over.

Van boven naar beneden:
De Stenen Brug, ca. 2000,
links de stadsvest met de
Grote Kerk, ca. 1900, de
Westerkerk aan de Westwal,
ca. 1935.

2017

Het Jaar van Jacoba

Bij haar bezoeken aan Goes maakte Jacoba van Beieren (1401-1436) veel indruk. Vooral in de (romantische!) negentiende eeuw werden de oude verhalen over haar flink opgepoetst. Door de tijd heen werden haar intochten telkens opnieuw nagespeeld, vaak bij een koninklijk bezoek, jubileum of huwelijk.

Links boven:
Uitbeelding van Jacoba in
1907.

Rechts boven:
In 1948 bij de Van
Dusseldorpschool.

Links onder: detail van de
kadastrale kaart van Goes
van 1832, met linksonder
het Slot Oostende, Rechts
onder: tekening van de
moerbeiboom bij Slot
Oostende door A. Brandt,
1817.

In de tuin van Slot Oostende stond eeuwenlang een moerbeiboom, volgens de overlevering geplant door Jacoba. De boom werd op het laatst gestut en gesteund om hem voor omvallen te behoeden. De winter van 1929 overleefde hij niet meer. Jacoba's boom had zo veel betekenis dat veel mensen er een stukje van mee naar huis namen. In Historisch Museum De Bevelanden is er een stuk van te zien. Bijzonder is ook dat de 'moerbezie' te zien is op een kadasterkaart uit 1832.

Een ander verhaal vertelt dat Jacoba in Goes de hoofdprijs won bij het papegaaischieten. Haar schietkwaliteiten waren legendarisch. Dit wandkleed uit de collectie van Historisch Museum de Bevelanden, waarschijnlijk afkomstig uit de vroegere schouwburg Prins van Oranje, verbeeldt Jacoba op de valkenjacht.

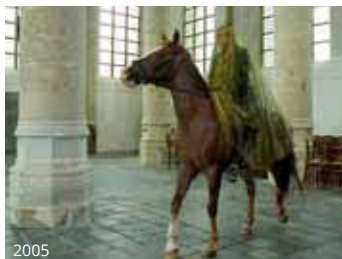

Een bepaald type drinkkan uit de late middeleeuwen wordt 'Jacoba-kan' genoemd, omdat ze veel gevonden werden in slotgrachten van Jacoba's kastelen. Over Slot Oostende wordt dit ook verteld. Bij archeologische opgravingen in de voormalige slotgracht van Slot Oostende in de jaren zeventig trof men ook Jacoba-kannetjes aan.

In 2005, toen Goes vierde dat het zeshonderd jaar stadsrechten had, dook Jacoba ook regelmatig op. Bij een historisch spektakel bijvoorbeeld als klein meisje en in een kunstproject rond Slot Oostende.

Vandaag inspireert zij nog steeds, zeker in 2017, omdat Goes de vesten aan haar te danken heeft. Ze duikt opnieuw op in exposities en natuurlijk in het recent geopende, vernieuwde Slot Oostende.

Archeologische vondsten

De archeologisch vondsten uit de tentoonstelling, in bruikleen van het Zeeuws Archeologisch Depot, zijn afkomstig van het Molenplein, de Nieuwstraat en de Oostwal in Goes. Ze illustreren de bewoning van Goes in de periode van de door de aanleg van de vesten nieuw ontstane stad (zestiende - achttiende eeuw).

In deze vuurpot van roodbakkend aardewerk werden hete kolen bewaard. Door de gaten in de wand van de pot komt zuurstof bij de kolen, die daardoor lang blijven gloeien.

Vuurpot
(ca. 1500)

Kom met kersenspitten
(ca. 1600)

Deze bijzondere vondst uit 2002 vertelt ons iets over het eten in de vroege zeventiende eeuw. De geglazuurde kom van roodbakkend aardewerk is namelijk gevuld met kersenspitten.

Dit majolica kannetje werd gevonden aan de Oostwal, op het terrein van een voormalig klooster. Majolica is geglaazuurd aardewerk vervaardigd uit gebakken klei, dat altijd kleurrijk versierd werd. In dit geval is er gekozen voor felblauw en roodbruin.

Majolica kan (16e eeuw)

Dit fraai versierde faiencebord werd gevonden op het Molenplein. Het draagt een onbekend wapen met onder andere zes sterren en de rand is versierd met een bloemenpatroon.

Wapenbord (ca. 1650 - 1700)

Westerwald-kannetje
(ca. 1650)

Dit kobaltblauwe kannetje behoort tot het typische Westerwald-aardewerk uit Duitsland. Het is rijk versierd met gestempelde rozetten en aan het oor is het scharnierdeel van een tinnen deksel nog zichtbaar.

Bronwaterkruiken
(ca. 1850)

Deze aardewerken bronwaterkruiken werden gevonden op het terrein van de voormalige Prins van Oranje. Op de flessen zijn merken te zien die aanwijzingen geven over hun inhoud.

Smeltkroes (19e eeuw)

Deze smeltkroes, waarin metalen zoals bijvoorbeeld koper konden worden gesmolten, is van vuurvast aardewerk. Hij draagt een moeilijk te lezen tekst. Wellicht heeft er gestaan: E. Goeb... & Sohn?

Deze fopschoen van aardewerk is een unieke vondst. Hij is uitgebreid versierd met een patroon van kleine gaatjes. Oorspronkelijk heeft deze schoen waarschijnlijk deel uitgemaakt van een glas in de vorm van een laars. Het glas fopte de drinker. Zolang er niet te gulzig gedronken werd was er niets aan de hand maar als het glas te schuin gehouden werd kwam ineens alle drank naar buiten en zat de drinker onder. Het bier "Kwak" wordt ook vandaag de dag nog uit dergelijke glazen gedronken.

Fopschoen (ca. 1475 – 1550)

Pijpen (17e en 18e eeuw)

Sinds het begin van de zestiende eeuw komt in Europa tabak voor. In eerste instantie werd dit kostbare goed in kleine porties verhandeld en gerookt in pijpjes van witbakkende klei. Naar mate de tijd vorderde nam de handel in tabak toe en werd het een minder schaars. Dit blijkt ook uit de grote hoeveelheden pijpenkoppen die in en rond de veste zijn gevonden. De vorm van de pijpenkoppen veranderde ook door de tijd. Zo werden ze groter, werden ze van merktekens voorzien of werden ze versierd.

Colofon

Dit boekje is gemaakt ter
begeleiding van de expositie
'Goese vesten 600 jaar' door
het Gemeentearchief Goes in
samenwerking met de archeoloog
voor de Oosterschelderegio en
de gemeentelijke afdelingen
Facilitaire Zaken en Vergunningen
en Handhaving.